Grindbygd løe,
Svantesvoll, Vindafjord.

GRINDBYGDE HUS I VEST-NORGE

HELGE SCHELDERUP

Vestnorske hus har alltid måttet stå seg mot vær og vind. Grindkonstruksjonen var den byggemåten som gjennom flere tusen år stod mål med vestlandsklimaet- nesten helt fram til vår tid. Helge Schjelderup har gjennom mange tiår i ulike prosjekt arbeidet med å dokumentere og få kunnskap om denne byggeskikken fram i lyset. I årene 1997-2000 var han engasjert av NIKU (Norsk institutt for kulturminneforskning) til å gjennomføre et forskningsmessig arbeid omkring de grindbygde husene i Vest-Norge. Han har publisert tekster i ulike rapporter og skrifter. Denne litteraturen er lite tilgjengelig for et bredere publikum. Vi er derfor glade for at han har villet dele dette stoffet med våre lesere. Artikkelen omfatter et bredt utvalg av eksempler på grindbygg i Rogaland, som forfatteren og hans medhjelpere har registrert. Jærmuseet takker for at Schjelderup har overlatt store deler av sitt foto- og tegningsmateriale om dette emne til vårt arkiv.

I Vest-Norge, i et område som strekker seg fra grensen mot Agder i sør og til Romsdalen i nord, har det langt opp i forrige århundre blitt reist stavbygde hus i en tradisjon vi kaller grindbygg. Ei grind defineres på Vestlandet som en bukk eller et stavpar bundet sammen øverst med en drager som i dialekt kalles bete eller slindre. Grindene stilles opp etter hverandre i husets lengderetning i en relativt grov takt, gjerne med 4-5 meter()mellomrom. Grindene bindes i sin tur sammen øverst i husets lenderetning med en drager som kalles stavlegje, rafthald eller sperremor, som sperrene i takkonstruksjonen føres ned på. Sperreparene ligger med en tettere takt, gjerne ca. 80 cm, som løper uavhengig av hovedtakten i grindverket. Andre takkonstruksjoner enn det rene sperretaket er også brukt.

I grindkonstruksjonen settes stavene i all hovedsak rett på bakken, på flate steiner eller på grunnmur, uten å bruke bunnsvill. Grindene er det bygningselement som reises først når et grindhus skal opp å stå. Grindene reises på tvers av husets lenderetning. Dette er karakteristisk for grindverket sammenlignet med de fleste andre stavbyggingsformer i Norge. Karakteristisk er også måten de tre bygningsdelene stav, bete og stavlegje er felt sammen på. Staven er øverst splittet i to stavøyrer som griper om beteenden og fortsetter videre opp og danner anlegg og støtte for stavlegjen. Beten ligger symmetrisk, dvs. midt i staven, mens stavlegjen blir liggende asymmetrisk; litt til siden for staven. Dette er også et trekk som skiller grindbygget fra andre tilsvarende byggemåter, både i og utenfor Norge.

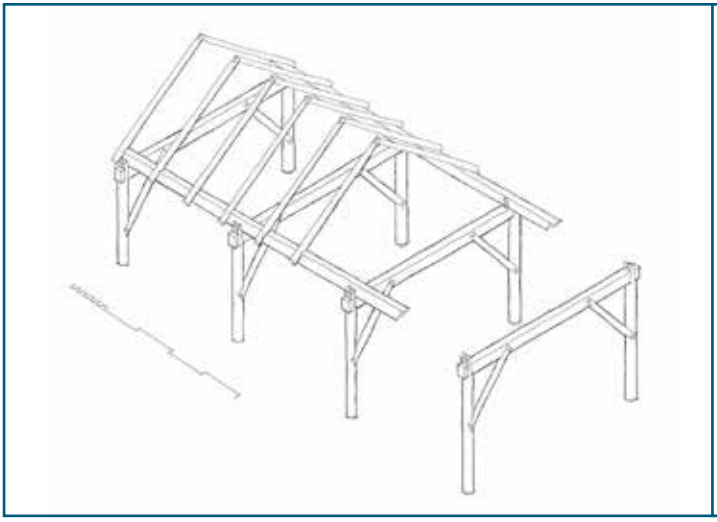

Prinsipptegning, reising av grindbygg.

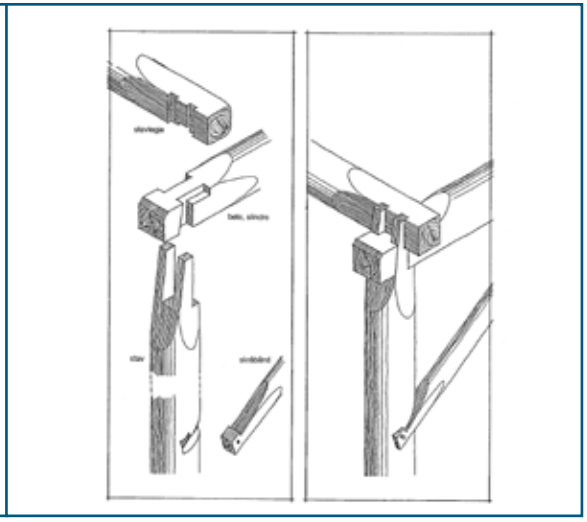

Prinsippskisse, innfelling av stav, bete, stavlegje og skråband.

EN LEVENDE BYGGETRADISJON GJENNOM 3500 ÅR

Hvorfor holdt grindbyggingstradisjonen seg så lenge på Vestlandet sammenlignet med østlandsbygdene hvor man etter hvert valgte å bygge i laft til de aller fleste formål? Det kan ha å gjøre med at grindverket er en materialbesparende byggemåte. Dette er et viktig poeng i et strøk av landet som ytterst ved havet lenge har vært skogløst som resultat av den særegne lyngheikulturen. Eller i fjordbygdene, som etter uthogningene til tømmereksport på 15- og 1600-tallet har hatt relativt sparsomt med skog. Behovet for å ha åpne og luftige hus var dessuten sterkere i et fuktig kystklima. Dette gjelder i særlig grad løer til lagring av korn og høy, og naust til beskyttelse av båter.

Men byggemåten angår ikke bare husets funksjon: hva det skal beskytte, men også husets egen beskyttelse; dets evne til å tåle vær og vind over tid. Her er åpenbart prinsippet med å skille den indre takbærende funksjonen fra den ytre klimabeskyttende funksjonen et interessant trekk ved de grindbygde husene sammenlignet med laftede bygninger hvor den bærende tømmerveggen gjerne er eksponert som yttervegg. I grindkonstruksjonen kan de vitale konstruktive delene overleve, mens kledningen og de lettere bygningsdelene i ytterveggene kan skiftes ut med jevne mellomrom. I en del løer forekommer det derfor grindverk som synes å være veldig gammelt. I Hordaland er det påvist løer med bygningsdeler fra middelalderen.

Grindkonstruksjonen er i de bygningene vi kjenner til gjennomgående brukt i de mange enkle og luftige uthus, der det ikke stilles så store krav til vindtetting og varmeisolasjon, men hvor det tvert om kan være et poeng at luften strømmer fritt gjennom for å tørke eksempelvis korn og høy, men hvor regn og fukt kan holdes ute. Grindverket framstår særlig i en del større hus helt tydelig som et indre takbærende stativ, skilt fra ytterveggene. Disse veggene er da laget som en selvstendig lettere trekonstruksjon, forsynt med trepanel eller med flettverk av bjørkeris eller einer. Ytterveggene kan også være bygget som vernemurer av stein. Mens det indre grindverket bærer taket, gir ytterveggene den nødvendige klimabeskyttelsen.

Grindverket er med sine parvis oppstilte staver en av de få bevarte bygningsformer i Norge med påfallende likheter til det arkeologene nå avdekker ved sine gravninger i tufter etter forhistoriske langhus. Likheten gjør seg i særlig grad gjeldende i de store grindbygde løene. Parvis oppstilte stolper forekommer også i tufter etter hus fra vikingtid og tidlig middelalder. I dag vet vi med sikkerhet om grindbygde hus som er bygget så langt tilbake som på 1500-tallet. Dette gjør at vi med en viss sannsynlighet kan snakke om en sammenhengende byggetradisjon som har vart i mer enn 3500 år, og at grindverket dermed kan vise seg å representere en av de aller eldste byggetradisjoner vi har i Norge.

Til forskjell fra de forhistoriske husene arkeologene har avdekket, har de grindbygde husene vi kjenner i dag ikke jordgravde staver. Stavene står tørt og godt på steiner litt hevet opp fra jordgolvet, slik at fukt fra jorda ikke skal skade treverket. Hus skal også være i stand til å tåle vindpress. En fordel ved å grave stolpene ned, var at huset til en viss grad ble fastspent i jorda. Når

Reising av et grindbygg

Modell og fotos: Helge Schjelderup 1997

1 -3. Grindene reises en etter en, etter at de er satt sammen på bakken.
Stavene står med litt helling innover. Legg merke til de oppstikkende stavøyrene.
På bakken ligger stavlegjer og langsgående skråband klar. Legg her merke til alle hakkene som er tatt ut i stavlegjen. Det er tilpasninger til stavøyrer, beter, skråband og sperr.

4. Den ene stavlegjen er kommet på plass og binder grindene sammen i husets lengderetning.
Legg merke til tollepinnen som er boret ned i hver bete og som holder stavlegjen i posisjon sammen med stavøyrene.

5. Den andre stavlegjen og skråbanda på husets langsider er på plass. Selve grindverket er nå komplett og avstivet, og klart for at taksperrene skal komme på. Legg merke til sperrehakk for hvert sperrepar.

6. Sperrene er på plass. Hakk i hver sperr ligger an mot hakkene i stavlegja.
Sperrene kan i tillegg låses med trenagler. I mønet er sperrene satt sammen ved treblading, eller not og penn om man vil, og med en trenagle.

Oppå sperrene kan så legges solide spikerslag eller lekter for feste av skiferheller som er vanlig for Hardanger. Eller det kan legges horisontal taktro som underlag for never og torv.

Legg også merke til de krumvokste skråstreverne som stiver huset av på langs og tvers. Krumningen vender nedover, noe som er karakteristisk for de grindbygde husene i Hordaland, og særskilt i Hardanger. Dette gjør at innføringen på stav, bete og stavlegje skjer mest mulig på tvers av veden, noe som er gunstig for sammenfellingen. Kommer vi til Nordfjord og Møre vender krumningen på skråbånda oppover, og da nagles de som regel fast på siden av stavene.

1

2

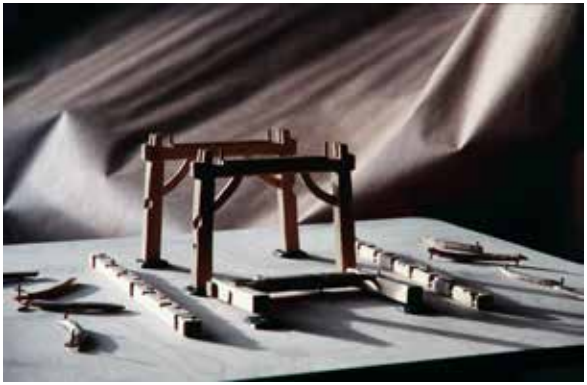

3

4

5

6

stolpene ikke er nedgravd, er det nødvendig med avstivning oppe i selve konstruksjonen. I grindverket gjør man dette ved å bruke såkalte skråband som forbinder staver og dragere helt øverst både i lengde- og tverretningen til et stivt system. Grindbygg kan dermed sammenlignes med en krakk eller et stativ som står med sine frie bein hvilende på jorda. Bygningen er på sett og vis definert ovenfra og ned, og ikke omvendt som i hus med bunnsvill eller laftestokker. Til avstivning er krumvokst virke naglet fast til staver og dragere også mye brukt. Det grindbygde huset er lett å tilpasse et ulendt og skrånende terreng; stavene kan gis ulik lengde og hver for seg tilpasses byggetomta. Grindverket må sies å være uttrykk for en uhyre velutviklet og avklaret konstruktiv tankegang, både sett som et helhetlig byggesystem, men også hva gjelder sammenføyninger og detaljer.

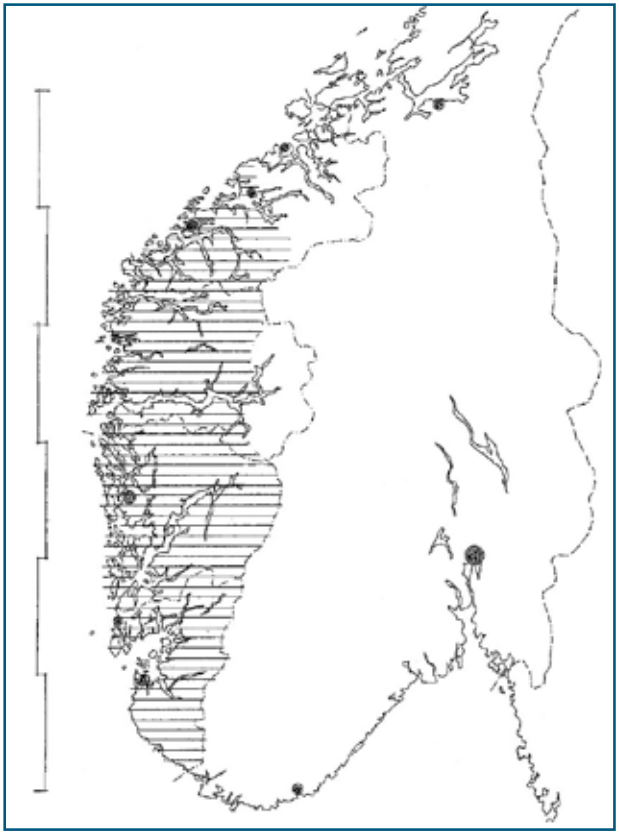

Utbredelse av grindbygg på Vestlandet.

Bemerkelsesverdig er det at grindverket opptrer så ensartet i hele sitt geografiske utbredelsesområde fra Agder i sør til Romsdalen i nord. De fleste andre stavbyggingsformer viser et utall av variasjoner og overgangsformer seg i mellom. Like bemerkelsesverdig er det at grindverket ikke finnes utenfor sitt nåværende utbredelsesområde.

DE GRINDBYGDE LØENE

Grindverket finner vi i dag hovedsaklig i eldre uthusbygninger på landsbygda. Av disse er løene de mest markante. I løene viser grindverket seg som en svært fleksibel og tilpasningsdyktig konstruksjon. Det opptrer på mange måter, og regionale særdrag kommer tydelig fram. Dette har flere årsaker: Ulik tilgang på byggematerialer; variert klima, særlig vind og nedbør; ulike driftsmåter i jordbruket osv.

På Jæren, og i de sørlige delene av Rogaland er de eldre løene lave og gjerne forsynt med såkalte sneibe, en avvalming i endene. Muligens for å dempe vindkreftene, for å gi bygningen mindre vindfang. Men det kan

Grindbygd løe med sneibe på begge gavler. Toreløa, Grødaland, Hå.

også være en overlevning fra eldre tider, et såkalt *bygningsmessig relikt*. Formen får oss uvilkårlig til å tenke på forhistoriske hus, der grindverket er et innvendig frittstående stativ med god avstand til gavlveggene. Materialene er ofte bjørk og osp i litt kortvokst og ubearbeidet form, ikke furu.

I Suldal er løene store og høgreiste, gjerne med grindverket plassert helt i yttervegg. Grindene står og skrever over store laftede fjøskasser som er synlige under løekledningen. Fjøskassene fungerer som isolerte «klimabokser» fritt oppstilt innenfor det bærende grindverket. Dyra avgir mye fuktighet noe som fører til at treverket i laftekassene råtner fort. I og med at

Høgreist grindbygd løe med fjøskasse, Suldal.

lafteverket er uavhengig av bærekonstruksjonen, vil man lett kunne fjerne skadet treverk og bygge nye fjøs uten å røre de bærende delene.

I Vindafjord finner vi store, praktfulle løer med fine underbygninger av stein. Her har opplysningstidens tanker om praktiske driftsformer fått prege utformingen. Løe, fjøskasse og hevdakjeller med sauefjøs er plassert funksjonelt i forhold til hverandre. I disse store løene kommer grindakonstruksjonen arkitektonisk til sin fulle rett. Materialene er gjerne stor- og rettvokst furu av god kvalitet. Bygningsdelene er ofte fint bearbeidet.

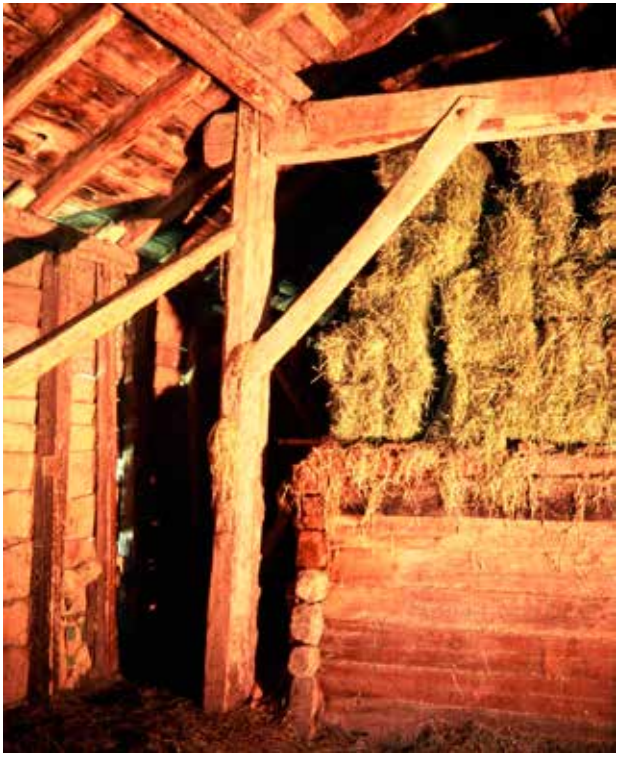

Fjøskasse i grindbygd løe, Svantesvoll, Vindafjord.

Slike store grindabygde løer med og uten underbygninger finner vi med relativt små variasjoner nordover på hele Vestlandet: i Hordaland, Sogn og Fjordane, Sunnmøre og like til Romsdalen. Et unntak gjelder Vossetraktene og indre deler av Sogn, hvor andre stavbyggingsformer og lafting har vært brukt i løer og uthus.

Ute ved kysten, som på Karmøy og Bømlo er de grindbygde løene gjerne svært små, fordi jordbruket her spilte en sideordnent rolle i kombinasjon med fiske.

Det ble bygget løer i grindverk like opp til 1950-årene. Dette kjenner vi til både fra Rogaland og Hordaland, sjøl om mer moderne konstruksjoner da forlengst hadde overtatt innen landbruksbyggeriet. Osterøy i Hordaland er et av de stedene der den klassiske grindbygningstradisjonen ble holdt lengst i hevd.

STAVLINE, SKJELTERVERK OG GAMMEKONSTRUKSJONER - BYGGEMÅTER BESLEKTET MED DET VESTNORSKE GRINDVERKET

Fra Møre og nordover langs kysten finner vi i en del byggemåter i uthusbygninger som er beslektet med det vestnorske grindverket, de såkalte stavlinehus. Dette er stavkonstruksjoner hvor langsgående dragere først binder stavene sammen øverst, og ikke de tversgående betene som i grindverket. Særlig den såkalte Saltenstavlina viser store likhetstrekk med grindverket. Vi finner også stavbygde hus hvor stavene står på bunnsviller og inngår i rammekonstruksjoner som minner

om det vi finner i stavkirkene og i stabbur og loft fra middelalderen. Både stavlinehus og de nordnorske skjelterverkshus er gjerne bygget på denne måten.

I de samiske gammene finner vi oftest et indre vegg- og takbærende skjelett av krumvokste og parvis oppstilte bjørkestaver. Et urgammelt konstruktivt prinsipp med paralleller til den engelske cruck-konstruksjonen. Både i Nord-Norge og ellers i landet utenom Vest-Norge er det i de senere år funnet mange spor av langhus fra forhistorisk tid med rader av jordgravde stolper. Mest framtredende er det store vikingtidshuset på Borg i Lofoten.

Stavlinehusene og gammene kan likesåvel som det vestnorske grindverket representere forbindelser langt bakover i tid. En annen bruk av betegnelsen grindverk, enn den som er vanlig på Vestlandet er kjent både fra Nord - Norge (Troms) og på Island. Her brukes grind som betegnelse for hele det konstruktive systemet, skjelettet eller det takbærende stativet om man vil. Dette kan muligens gjenspeile en eldre forståelse av begrepet. Begge forklaringer, både den vestnorske og den nordnorske gir imidlertid mening, ikke minst sett i forhold til forhistoriske byggemåter.

DOKUMENTASJON AV GRINDBYGG PÅ VESTLANDET

Av særlig betydning for bevisstgjøringen om grindbygg på nasjonalt nivå må vi framheve Johan Meyers oppmåling av en stor løe på Lysekloster fra 1595, som ble gjengitt og kommentert av N. Nicolaysen i plansjeverket: *Kunst og Haandverk fra Norges Fortid*, utgitt i 1894 av Fortidsminneforeningen. Halvor Vreim må også framheves for sine observasjoner og oppmålinger på reiser i 1920- og 1930- årene og artikkelen: *En stavløe* fra 1934: Om flytting av ei grindbygd løe fra Jølster til Norsk Folkemuseum på Bygdøy.

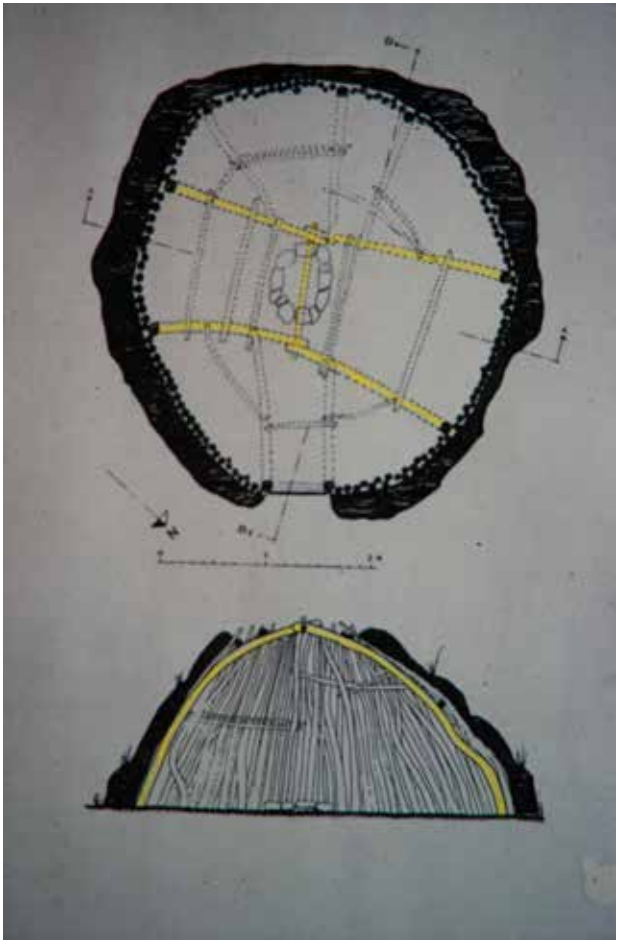

Samisk gamme med indre skjelett av krumvokste bjørkestaver.

I 1936 tok Bergens Museum ved Robert Kloster initiativ til et omfattende registreringsarbeid under tittelen *Kulturgeografisk Registrering på Vestlandet*. Deler av materialet ble publisert i 1943 i en rapport der grindbygde hus har sin naturlige plass. Men fortsatt ligger mye verdifullt materiale ubearbeidet etter disse registreringene. Videre må nevnes lokalhistorikeren Ola Tveitens viktige artikkel fra 1953 om byggeskikken i Hosanger på Osterøy. Grindbygget har også her en sentral plass. Arne Berg fulgte fra 1950- tallet godt opp med oppmålings- og dokumentasjonsarbeid. Særlig må vi nevne filmen han lagde i1972 sammen med tradisjonsbæreren Sjur Hartveit. Her dokumenteres reisningsprosedyren for ei grindløe på Osterøy, senere utdypet i en solid artikkel i 1978. Per Gjærder må trekkes fram for sin bok *Vestnorske utløer i stavverk* og det omfattende dokumentasjons- og oppmålingsarbeid ved Bergens Museum etter Robert Klosters tid. Grindbygde hus har hatt en viktig plass i dette arbeidet.

I nyere tid kan trekkes fram forsøk på å få til et systematisk dokumentasjons- og forskningsprogram omkring de grindbygde husene på Vestlandet omkring 1990, noe som resulterte i et prøveprosjekt i regi av mellom andre Fylkeskonservatoren i Hordaland. Til grunn for dette lå blant annet. omfattende registreringer av grindbygde hus i Kvam kommune i Hardanger. Til slutt skal nevnes den store vandreutstillingen fra 1997: *Hus på Vestkysten gjennom 4000 år* der de grindbygde husene var gitt en helt sentral plass, og der det også lå et vesentlig dokumentasjons- og utviklingsarbeid til grunn.

DOKUMENTASJON AV GRINDBYGDE HUS I ROGALAND

Det kan synes som om forskere i flere generasjoner har vært fascinert av likheten mellom stående grindbygde hus og forestillingene om hvordan de forhistoriske hus kan ha sett ut. Dette gjelder kanskje særlig hus slik de

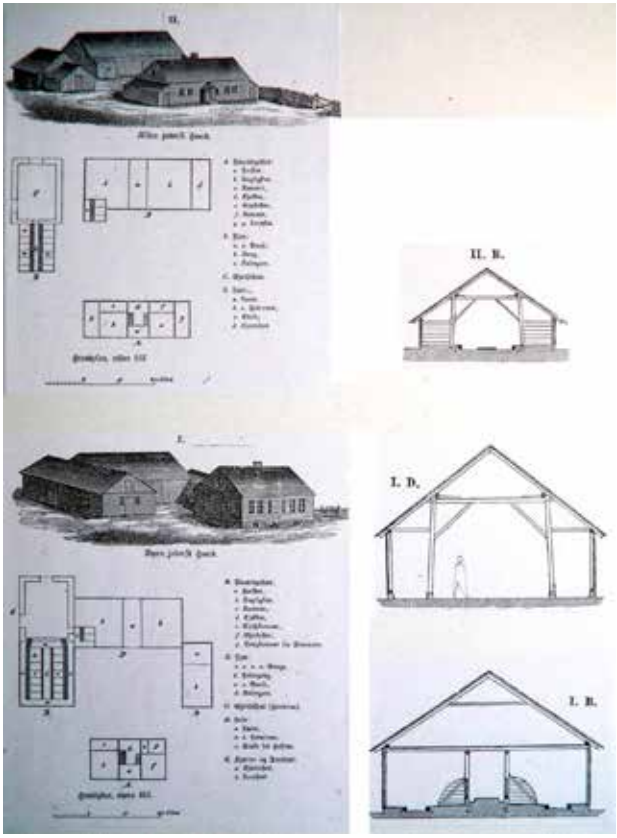

Illustrasjon til: Jæderen. Forsøg til en Landbrugsbeskrivelse. M. Irgens, Folkevennen 1872.
Tegning: J. Grude.

i første halvdel av 1900 tallet ennå var å finne på Jæren og i de sørøstlige delene av Rogaland. Mange bygninger sto til nedfalls allerede da og er forlengst borte, og det er nå kun marginale rester igjen av de eldste og kanskje mest talende eksemplene. Denne presentasjonen av grindbygde hus i Rogaland vil derfor være både en rask gjennomgang av tidligere dokumentasjonsmateriale, og et blikk på grindbygde hus slik de ennå er å finne i fylket.

Den første kjente dokumentasjonen av grindbygde hus i Rogaland finner vi i et lite hefte som ble trykket i 1872. Tittelen var: *Jæderen. Forsøg til en Landbrugsbeskrivelse*, med Markus Fredrik Irgens, lærer ved landbruksskolen på Ås som forfatter. Under reisen han foretok for å gjøre sine opptegnelser kom Irgens i kontakt med seinere meieribestyrer, Joakim Grude som kjente byggeskikken på Jæren svært godt, blant annet ved at han i sine yngre dager hadde livnært seg som bygningshåndverker. Grude var en skarp iakttaker og levende opptatt av historie, og skreiv seinere sjøl mange artikler og bøker om kulturhistoriske emner. Irgens har i sitt hefte gjengitt tegninger utarbeidet av Grude over *et eldre og et nyere* gårdstun på Jæren. Løe og fjøs er vist i tverrsnitt som tydelig gjør rede for at det dreier seg om grindbygde hus. Sjøl om Grudes tegninger er av en nokså generell karakter, er de likevel eksakte og karakteristiske nok til at de må regnes som verdifull dokumentasjon av grindbygde hus slik de var vanlige på Jæren tilbake i første halvdel av 1800 tallet.

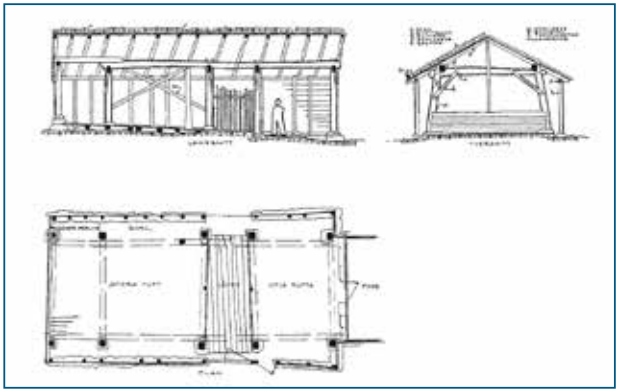

Heimeløe, Håland, Sandeid, Vindafjord. .
Oppmålingstegning: Halvor Vreim 1934.

I nasjonal sammenheng var det, som tidligere nevnt Halvor Vreim som i sin artikkel *En stavløe* i 1934 for alvor gjorde oppmerksom på grindkonstruksjonen og dens lange tradisjoner på Vestlandet. Vreim var knyttet til Norsk Folkemuseum. På sine mange og systematiske reiser gjennom hele landet som bl.a. resulterte i den viktige artikkelen *Trekk fra byggeskikkens geografi i Norge*, var han også i Rogaland. Det er eksempler på at han målte opp grindbygde hus og såkalt *primitive* bygninger i Rogaland både i 1934 og 1935. Blant annet målte han opp en løe i Vikedal som har en del likheter med den store løa på Lysekloster ved Bergen: påfallende skråstilte staver, avfasinger eller dekor på staver og skråband; muligens alderdommelige trekk som har vakt særskilt interesse hos Vreim. Vreim beskjeftiget seg i en artikkel også med den såkalte fasgardkledningen som var å finne på grindbygde hus helt sør i fylket.

Rogaland hadde i 1920- og 1930- årene selv et sterkt arkeologisk og bygningshistorisk fagmiljø, sen-

trert rundt Stavanger Museum og Fortidsminneforeningens lokalavdeling som var dannet i 1912. Arkeologen Jan Petersen foretok i disse årene en rekke viktige utgravninger av forhistoriske langhus, der det forekom tydelige spor av innvendig takbærende stolper av tre, noe som hadde klare likhetstrekk med de grindbygde husene som ennå var å finne ute i landskapet

Foruten å være direktør ved Stavanger Museum var Jan Petersen på denne tiden også formann i styret i Fortidsminneforeningen i Rogaland. Flere andre medarbeidere ved Stavanger Museum satt i dette styret, blant andre vil vi kjenne igjen bygningsforskere som Robert Kloster og Harald Hals fra denne tiden. Også praktiserende arkitekter gjorde seg gjeldende i foreningen, ikke minst gjaldt dette oppmålingsarbeid. I 1933 målte arkitekt Valdemar Hansteen i foreningens regi opp en grindbygd løe med den karakteristiske avvalmede sneibe-formen på Vølstad i Gjesdal. I denne sammenhengen framstår dette som et viktig oppmålingsarbeid. Når en ser på tegningene er det temmelig åpenbart at denne «primitive» bygningen har vakt sterke assosiasjoner nettopp til de husene Jan Petersen var i ferd med å grave ut andre steder i fylket.

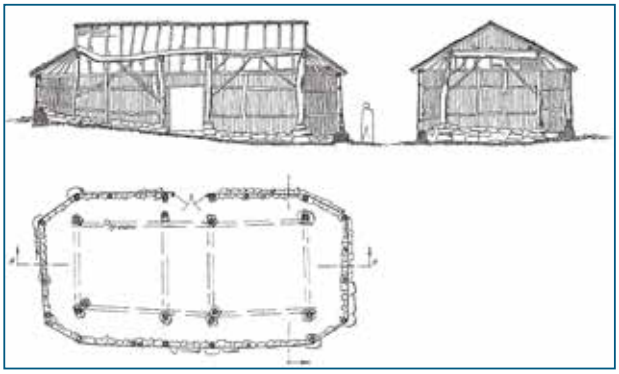

Løe, Vølstad, Gjesdal. Oppmålingstegning: Valdemar Hansteen, 1933. (Se også eksempelsamlingen fra Jæren.)

Robert Kloster var allerede i tiden ved Stavanger Museum sterkt engasjert i antikvarisk registreringsarbeid ute i distriktene, og foretok selv mange reiser med dette for øyet. Han flyttet til Bergen i 1931, men kimen til det som skulle bli *Kulturgeografisk Registrering på Vestlandet* var sannsynligvis allerede lagt i Stavanger-perioden. Initiativet til dette omfattende registreringsarbeidet tok Robert Kloster, som nevnt i forrige kapittel i Bergens Museums regi i 1936. Prosjektet framsto som et samarbeidsprosjekt, i første rekke med Stavanger Museum i sør, men med alle regionmuseer videre nordover kysten, og med Sunnmøre Museum som det nordligste. Gjennom prosjektet får vi detaljerte beskrivelser av de tradisjonelle byggemåtene, også av de grindbygde hus eller reisverkshus som de ble kalt i undersøkelsen, basert på opplysninger gitt av lokale informanter gjennom spørreskjemaer. Vi får her fram mange nyttige opplysninger om grindverket slik det forekom ulike steder i Rogaland i tidligere tider.

Et annet navn vi vil kjenne igjen i Rogalands-miljøet mot slutten av 1930-årene er Svein Molaug. Som ung student var han engasjert i ulike former for arbeid ved Stavanger Museum, mellom annet i arkeologiske og bygningshistoriske undersøkelser. Bl.a. fikk han i en periode ansvar for *Kulturgeografisk Registrering i Rogaland*. Fra denne perioden skriver det seg en vik-

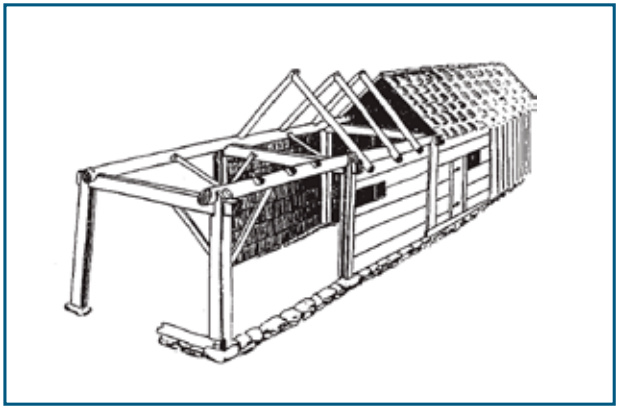

Grindabygd hus med lavegger. Espedalen, Forsand.
Oppmålingstegning: Svein Molaug, 1942

tig artikkel fra Svein Molaugs hånd: *Tidt eg minnest ein gamal gard*, Stavanger Museums årbok 1940-41. I artikkelen tar han også for seg de grindbygde husene. Mye av artikkelen konsentrerer seg om en del av Rogaland Molaug kjente spesielt godt: Høgsfjorden og de sørøstlige delene av fjordsystemet i Ryfylke. Vi merker oss omtalen av den store grindbygde løa i Øvre Espedalen. Her hadde 10 brukere løene sine under ett og samme tak. Løa var 60 meter lang, og avvalmet med sneibe i hver ende. Et spennende tema er også fenomenet lavegger som opptrer i disse strøkene, spesielt i Espedalen. Lavegger forekommer som tette, isolerende vegger i grindbygde hus ved at horisontale plank settes i not mellom stavene.

Mot slutten av 1930-årene er det også at Marta Hoffmann tar til med sin viktige magistergradsavhandling omkring Jærhuset. Hun gjør sine feltstudier i 1936 - 38. Oppgaven konsentrerer seg i all hovedsak om våningshuset på Jæren: det tømrede Jærhuset slik Eilert Sundt hadde beskrevet det i 1860-årene. I et kapitel i oppgaven kalt *Jernalderens hus på Jæren* trekkes tråder tilbake mot de forhistoriske hus, til materialet som Jan Petersen nylig hadde arbeidet med. Her vektlegger Marta Hoffmann også uthusene, ikke minst de med vegger av stein og innvendig takbærende stolper av tre, som i de grindbygde husene. Spesielt fokuserer hun på et sammensatt uthus med steinvegger på husmannsplassen Kongevarden i Varhaug, der løe, fjøs, sauehus og hevdaløe lå på rad i én lengde, og der stolpene i grindverket i løa endatil var jordgravde.

Marta Hoffmann arbeidet etter hvert også videre med det materialet hun hadde begynt å samle om uthus i de tidligere årene, og publiserte i 1964 artikkel-

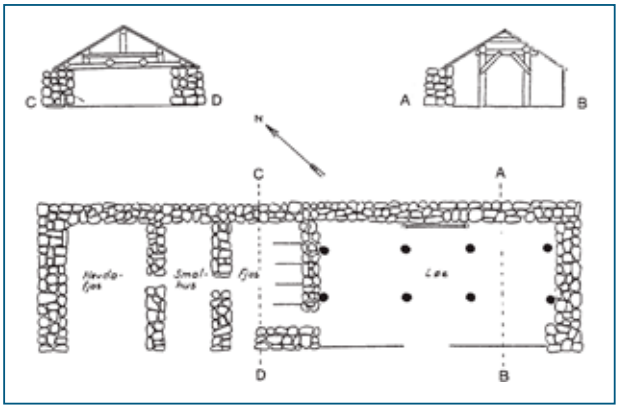

Løe og fjøs, Kongevarden, Hå.
Oppmålingstegning: Marta Hoffmann.

en: *Gamle fjøstyper belyst med et materiale fra Sørvest-Norge*. Her utdypes sammenhenger med det forhistoriske materialet, og her drøftes eksisterende hus med eksempler fra bygder i Gjesdal og Dalane, flere av dem grindbygde.

Arkitekt Arne Berg, den gang tilknyttet Norsk Folkemuseum, arbeidet gjennom hele 1940-, 50- og 60-årene med et landsdekkende prosjekt som gikk ut på å lage rekonstruksjonstegninger av eldre norske gardstun slik de framsto før de store utskiftningene rundt århundreskiftet. Rekonstruksjonsarbeidet var mellom annet basert på intervju av eldre mennesker som hadde opplevd livet i disse tunene. I Rogaland er tre tun rekonstruert: Vølstad og Madland i Gjesdal og Horr på Varhaug. Tegningene har stor kildeverdi også som dokumentasjon av grindbygde hus. Mellom annet trer de grindbygde løene med sneibeform tydelig fram på tegningene.

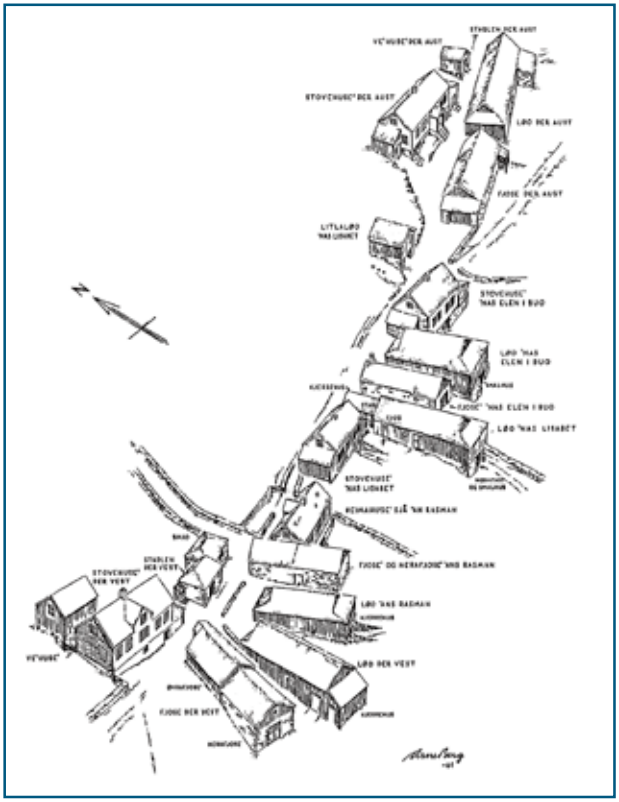

Madland, Gjesdal. Arne Berg: Norske gardstun.

Arne Berg gjorde også noen mer detaljerte oppmålinger av grindbygde hus og steinfjøs under feltarbeidet i Rogaland, tegninger som Marta Hoffmann siden gjorde bruk av i sin avhandling om fjøstyper. I samme åndedrag går det an å trekke fram eldre fotografier som verdifull dokumentasjon av grindbygde hus som siden er forsvunnet.

Av større fotosamlinger må nevnes et prosjekt som allerede i årene 1912-13 ble gjennomført av Fortidsminneforeningens Rogalandsavdeling, mens A. W. Brøgger var formann. Den kjente fotografen A. B. Wilse ble sammen med arkitekt J. Z. M. Kielland engasjert til å foreta fotoreiser i Rogaland og dokumentere byggeskikken. Prosjektet ble utgitt i bokform i 1915 med tittelen *By og Bygd i Stavanger Amt*. Tiden da var ennå ikke helt moden for å fokusere på de mer «primitive» bygninger. Likevel inneholder dette fotomaterialet en meget verdifull dokumentasjon av denne kategorien bygninger, også av grindbygde hus. - Også flere andre fotografer har vært beskjeftiget med å avbilde eldre tiders bygninger, f.eks. utgjør Stavanger Turistforen-

ings årbøker et rikt kildemateriale i denne sammenhengen.

Etter den gryende oppmerksomheten de grindbygde husene ble tildelt fra 1930-årene og framover, er det i årenes løp kommet til flere nye bidrag som hver på sin måte utfyller bildet av denne byggemåten i Rogaland, om enn noe tilfeldig og fragmentarisk. Et viktig bidrag er Bjarne Tron Egelands hovedoppgave ved landbrukshøgskolen på Ås fra 1964: *Uthus på Låg-Jæren* etter 1800. Egeland griper tilbake i de forholdene Irgens og Grude ga et visst innblikk i allerede i 1860-årene, og Egeland klarer gjennom å bruke konkrete eksempler som ennå var å finne på Jæren i 1960-årene å beskrive utviklingen av driftsbygningene fra tidlig på 1800 og inn i 1900 tallet. Arbeidet gir et godt innblikk i forholdet mellom ulike konstruksjonstyper og funksjoner i denne kategorien bygninger. En kan mellom annet følge bruken av grindkonstruksjonen, og hvordan denne gradvis blir erstattet av andre byggemåter.

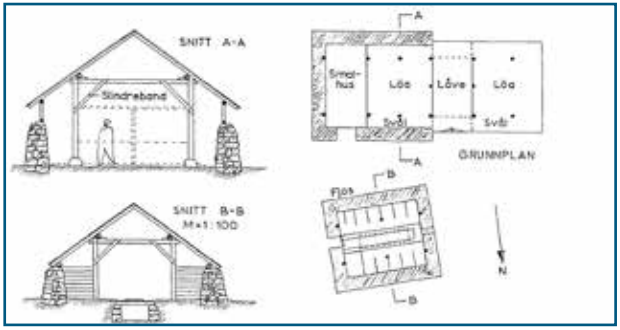

Heimeløe og fjøs, Fosse, Time. Bygd tidlig på 1800-tallet.
Oppmålingstegning: Tron Egeland, NLH-Ås, 1964

Et tilsvarende grundig arbeid er gjort for Karmøy av Stein Jarle Helgeland. Dette ble levert som licentiatgrad ved Ås i 1986, med tittelen: *Gardsbebyggelsen på Karmøy de siste 100 år*. Også her trer grindkonstruksjonen tydelig fram i eksemplene fra de ulike perioder. Omkring 1970 ble de landsomfattende SEFRAK-registreringene igangsatt. Målet var å registrere samtlige bygninger oppført før 1900. I Rogaland ble det omfattende materialet bearbeidet og evaluert ved Kulturavdelingen i fylkeskommunen. Enkelte kommuner sørget selv for evaluering, for eksempel Sandnes kommune hvor det ble laget en grundig rapport i 1988. Tallene viser at det i denne kommunen fantes 150 grindbygde hus; fordelt på 92 løer, 32 naust og 26 andre bygninger. De grindbygde husene som står igjen i Sandnes er med noen ganske få unntak alle fra 1800- og 1900- tallet. Det er dokumentert at byggemetoden var i praktisk bruk i kommunen helt opp i 1950-årene. Det vil være svært nyttig for undersøkelsene av grindverkets utbredelse å få fram tilsvarende materiale for hele Rogaland.

Kulturavdelingen i fylkeskommunen har gjennom årene også vært involvert i konkrete verne- og istandsettingsoppgaver vedrørende grindbygde hus, både faglig og økonomisk. Her skal nevnes en stor grindbygd løe i Stokkadalen i Vindafjord kommune, og anlegget Øynå i Eigersund kommune der Dalane Folkemuseum i samarbeid med fylkeskommunen sørget for istandsetting av løe og fjøs.

Her bør også nevnes at det i den bygningsmassen som forvaltes av regionmuséene finnes bevart gode ek-

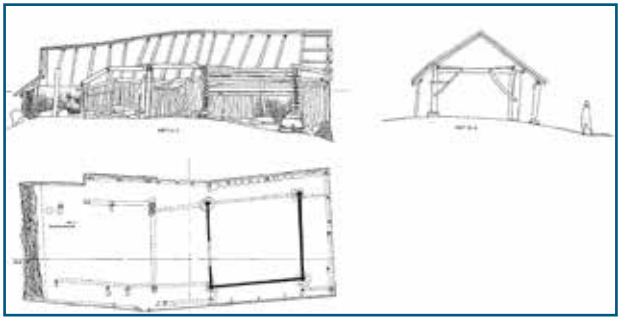

Heimeløe, Øyna, Helleland, Eigersund.
Oppmålingstegning: Sven Halsne, Fylkeskonservatoren, 1991

sempler på grindbygde hus som vil kunne ha stor verdi for videre undersøkelser av denne byggemåten.

Vi har sett at Fortidsminneforeningen tidlig var en drivkraft i det antikvariske arbeidet i Norge, både på nasjonalt og lokalt nivå. Dette gjaldt både konkret vern av bygninger, og mer vitenskapelig orientert bygningsdokumentasjon. For Rogalands del fikk systematisk oppmålingsarbeid igjen et oppsving i 1980- og 1990-årene. Studenter fra NTH/NTNU i Trondheim og Bergen Arkitekt Skole ble årvisst engasjert til å måle opp hus,

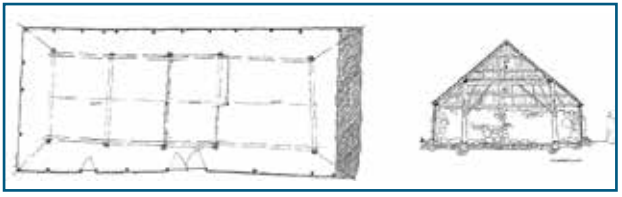

Gamleløa, Grødaland, Hå.
Oppmålingstegning: Askild Voll, 1969

ofte på oppdrag fra kommuner, muséer eller private, men også finansiert av foreningen selv. Flere grindbygde hus ble målt opp i denne perioden, både naust og løer; noen ganger knyttet opp til verneprosjekter.

Denne gradvise dokumentasjonsaktiviteten dannet i sin tur mye av grunnlaget for utstillingen *Hus i Rogaland gjennom 4000 år* som ble vist i Stavanger Kulturhus i 1995, og som ble til gjennom et spennende tverrfaglig samarbeid mellom ulike bygningshistorikere og arkeologer, med artikkelforfatteren som prosjektleder. Spesielt må framheves samarbeidet med Trond Løken på Arkeologisk museum, som var ansvarlig for de store arkeologiske utgravningene på Forsandmoen. Gjennom dette samarbeidet fikk utstillingens noe ambisiøse tittel både mening og form, og grindverket sin viktige plass i det lange historiske perspektivet på en konkret og fattbar måte. I sammenheng med utstillingen må også trekkes inn et langvarig og fruktbart samarbeid med byggmester Kjell Solheim og det leven-

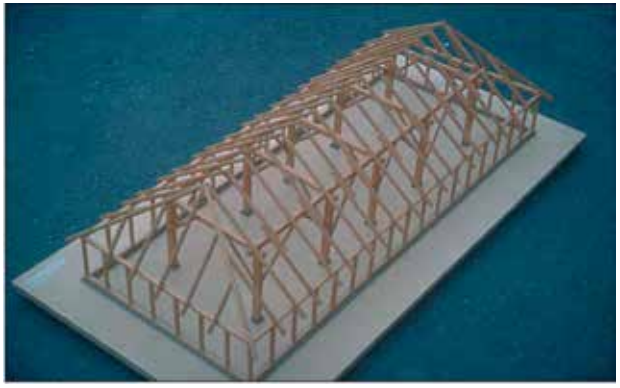

Modell av løa på Ågesentunet, Hillevåg, Stavanger.

de håndverkermiljøet på Jelsa i Ryfylke. Gjennom flere restaureringsoppgaver på grindbygde hus har en kommet nær inn på detaljene, og på det fine byggesystemet grindbygget er. Den kunnskapen som er hentet opp og bevisstgjort gjennom dette samarbeidet har vært av stor betydning for forståelsen av grindverket. Til utstillingen i 1995 ble et gammelt grindbygd hus flyttet fra Jelsa og bygd opp igjen inne i utstillingslokalet. Samtidig ble det reist et helt ferskt grindbygd hus ute i byen som blikkfang for utstillingen. Til utstillingen ble det også produsert instruktive modeller av grindbygde hus i målestokk 1:20: ei stor løe fra Ågesen- tunet i Hillevåg i Stavanger, og et naust fra Nord-Varhaug på Jæren.

Ryfylkemuséet etablerte ut i fra rike håndverkstradisjoner i sitt distrikt *Prosjekt bygningsvern*. Gjennom samarbeid med Håndverksregisteret ble det utviklet arbeidsmetoder hvor en søker å holde levende de gamle håndverkstradisjonene innen bygningsfaget på bygdene. Dette gjøres ved at eldre tradisjonsbærere instruerer yngre håndverkere på konkrete bygningsoppgaver.

Løe, fjellgarden Sandsa, Suldal. Foto 1998.

På den gamle fjellgarden Sandsa i Suldal ligger det ei grindbygd løe som etter tradisjonen skal være fra 1500-tallet. Alderen er ennå ikke slått fast ved årringsprøver, men dersom det stemmer vil dette være et av de eldste kjente grindbygde hus i Norge. Sommeren 1998 gjennomgikk denne bygningen et omfattende restaureringsarbeid i regi av prosjektet.

Ettersom bevisstheten om de grindbygde husene gradvis er vakt, blir en gjort oppmerksom på stadig flere interessante eksempler bygd på denne måten. Det kan være hus med påstått høg alder, eller som på ulike måter framviser tydelige alderdommelige trekk. Som denne gjennomgangen har prøvd å vise, er det gjennom årene gjort noen spredte forsøk på dokumentasjon av grindbygde hus i Rogaland, men aldri noe systematisk og helhetlig arbeid. På grunnlag av det lille som er gjort kan en likevel danne seg et bilde av hva som kan være å finne. Men som så mange har sagt før: det haster: Svein Molaug sa det sterkt i 1942, Robert Kloster likeså; det haster å oppsøke og finne ut av disse husene mens de ennå står.

NAVN OG NEVNINGER PÅ DE ULIKE BYGNINGSDELENE I GRINDVERKET I ROGALAND

Selv om det ikke er arbeidet svært systematisk med grindverket i Rogaland, kan det være nyttig å gjennomgå en del nevninger som knytter seg til byggemåten. Denne spede oversikten baseres på beskrivelser hos Grude, Molaug og Kloster, samt egne observasjoner gjort etter samtaler med ulike bygningskyndige informanter rundt i fylket.

Nevningen *grind og grindebygg* ser ikke ut til å ha vært brukt i Rogaland om denne spesielle byggemåten, i hvert fall ikke i manns minne! - I stedet forekommer nevninger som: *reisverk, stavhus, stavehus, slinderbygg og slindrebygg;* og da som nevninger for det grindbygde huset som helt byggesystem.

Grind ser ut til å være en nevning som nå i utgangspunktet hører til lenger nord på Vestlandet, og som gjennom litteratur og omtale er blitt *normalisert* til å gjelde byggemåten i hele dens utbredelsesområde. Dette er verdt å merke seg.

Et reis eller *ei reise* er nevningen for *et stavpar* med *slindre (bete)* og *skråband*, og tilsvarer følgelig grinda lenger nord på Vestlandet.

Går vi nærmere inn på de konstituerende enkeltdelene og ulike utførelsesmåter vil vi finne nevninger som: *stav, reising* (om én stav), *slinder, slindre* (om beten), *kvarkeband, kroband, støtteband, skråband, slindreband, krossband* (om skråband), *drahogg* (endeutforming av skråband med mothake for å tåle strekkrefter. NB! ikke det samme som svalehale som vist i illustrasjonen, *stavlegje, stavlei, reptehald, sperremor* (om stavlegje), *sperr, repter* (med *klau* og *pinn* om sperr), *neglinger, neglingrær* (for feste, dvs. nagling av bordkledning).

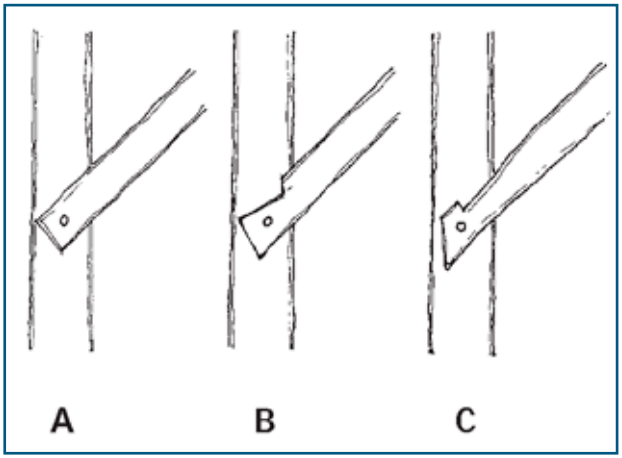

Innfelling av skråband i staven. A: Felt på halv ved. B: Svalehale. C: Drahogg.

De flate steinene som stavene står på kalles *handsteiner* eller *honnsteiner*. Til å reise grindene kunne nyttes lange stenger som ble kalt *kolver*, tilsvarende *hempingastenger* slik de er beskrevet på Osterøy. Kolvene var utformet med et hull i ene enden til å tre et tau igjennom.

Ellers har vi vært inne på nevninger som *sneibe* eller *snøibe* om den avvalmede endeformen som ofte forekommer på eldre grindbygde hus i de sørlige og sørøstlige delene av Rogaland. Dessuten veggformer og kledning som *lavegger* og *fasgardkledning* som også kjennetegner grindbygde hus i det sørøstlige Rogaland.

NOEN EKSEMPLER FRA ROGALAND

Nedenfor følger et utvalg av grindbygde hus slik de ennå er å finne i Rogaland. Ved en slik gjennomgang avtegner det seg noen regionale særtrekk. Grindverket finner vi hovedsaklig i eldre uthusbygninger. Av disse er løene, som tidligere nevnt de mest markante. På Jæren, og i de sørøstlige delene av Rogaland er de eldre løene lave, og gjerne forsynt med den karakteristiske avvalmede sneibeformen i endene. Mye sannsynlig er dette

gjort for å ta av mot vindkrefter, ved at bygningene får mindre vindfang Men sneibeformen kan samtidig være en overlevning fra tidligere tider, et såkalt «bygnings-

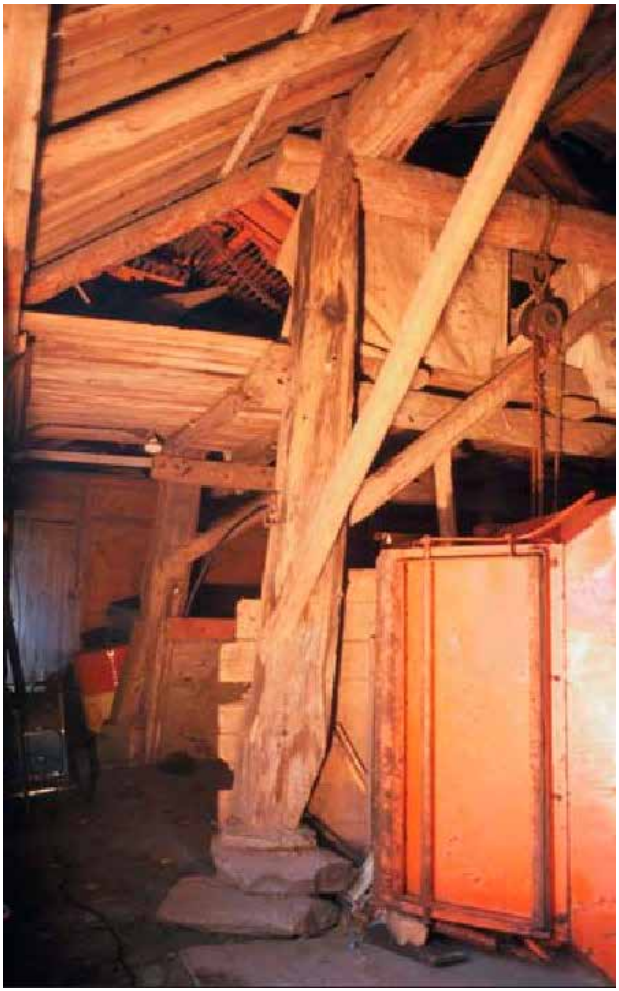

Løe, Ytre Bø, Randaberg (Se også eksempelsamlingen fra Jæren.)

messig relikt». Formen får oss uvilkårlig til å tenke på forhistoriske hus, der grindverket opptrer som et innvendig frittstående stativ, i god avstand ikke bare fra sideveggene, men også fra endeveggene. I grindverket kan være brukt andre materialer enn furu: både bjørk og osp i litt krokvokst og lite bearbeidet utgave forekommer. Dette gjelder særlig i de indre, sørøstlige delene av regionen. På Jæren finner vi også mye vraktømmer fra skip brukt i grindverk. I en del av disse løene, og kanskje særlig i de på Jæren, kan stavene være påfallende skrått stilte.

Ute ved havet nord i fylket; på Karmøy, er de grindbygde løene vi finner i dag ofte svært små, sannsynligvis fordi jordbruket gjennom hele 1800-tallet spilte en sideordnet rolle sammen med det rike sildefisket. Løene har her gjerne underbygninger av stein, enten i form av fjøs eller som hevdakjeller.

I Vindafjord, også nord i fylket men lenger inne i landet, finner vi store, flotte løer med fine underbygninger av stein. Her har opplysningstidens tanker om prak-

Vistnes, Karmøy. Liten grindbygd løe øvst til venstre. Maleri frå ca 1890.

Løe, Svantesvoll, Vindafjord.

tiske driftsformer fått prege utformingen. Løe, laftede fjøskasser og hevdakjelre med sauefjøs er plassert logisk og funksjonelt i forhold til hverandre. I disse store løene kommer grindkonstruksjonen til sin fulle rett arkitektonisk. Materialene er gjerne stor og rettvokst furu av god kvalitet, og bygningsdelene ofte fint bearbeidet.

Øst i Suldal kan løene være store og høgreiste, ofte i to høgder med laftede fjøskasser og staller nede og løe over. Stavene er gjerne plassert helt i yttervegg. Grindene står og skrever over fjøskassene som er synlige under løekledningen. Fjøskassene opptrer som isolerte «klimabokser» fritt oppstilt innenfor det bærende grindverket.

Avfasinger og former for enkel dekor på staver og skråbånd er observert på noen løer i Vindafjord-området.

Et annet trekk som kan observeres er at på Jæren kan rotenden av stokken i vertikale bygningsdeler være vendt oppover, dette gjelder både staver og sperr, mens det forholder seg motsatt i de indre skogrike strøk nord og øst i fylke, der rotenden vender nedover.

Grind i løe, Stokkadalen, Vindafjord.
Foto: Rogaland fylkeskommune.

Utenom løene er det naustene som tallmessig viser igjen blant de grindbygde hustypene. I Rogaland er det mange fine eksempler på rene grindbygde naust. De fleste finner vi i fjordene og på øyene i Ryfylke. På Jæren er de fleste naust bygd med bærende steinvegger. På Nord-Varhaug i Hå finner vi en interessant variant, der det innenfor steinveggene står en grindkonstruksjon. Vi befinner oss på en rullesteinstrand, og rullestein egner seg logisk nok ikke til å lø bærende steinvegger med. Steinveggene opptrer som værgud, mens grindverket bærer taket; et prinsipp som kjennetegner grindbygde hus også mange andre steder på Vestlandet.

Naust, Nord-Varhaug, Hå. (Se også eksempelsamlingen fra Jæren.)

Løe under riving i Bratlandsdalen, Suldal.

På øya Utsira, i havet vest av Karmøy står det grindbygde sjøhus i to høgder, der overetasjen er lagt inn på en blanding av ribord og mellomstaver mellom hovedstavene i grindverket. I en del av disse grindbygde sjøhusene er stavene tappet ned i underste golvbjelkelag i et strengt modulært system. Grindverk forekommer også i kombinasjon med laft i en del bygninger. Vi har sett hvordan laftede fjøskasser opptrer som frie volumer i grindbygde løer. Det er heller ikke uvanlig at grindbygde uthusfunksjoner er bygd inntil eller sammen med våningshus til én sammenhengende lengde. I enkelte våningshus kan også lafteverk og grindverk være mer direkte integrert i hverandre, på den måten at stavlegjen i grindverket framstår som en direkte fortsettelse av øverste laftestokk, forøvrig også kalt stavlegje, i tømmerveggen.

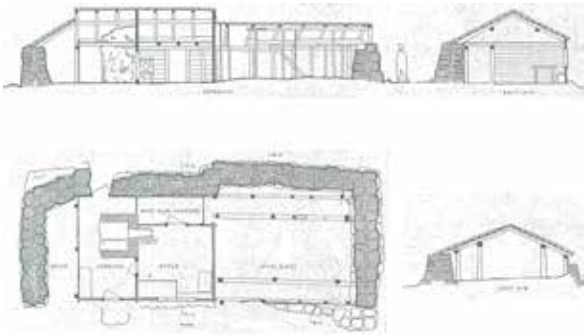

Husmannsplass, Varhaug, Hå. Sammenbygd våning og løe.
Oppmålingstegning: Halvor Vreim, 1935

HEIMELØE – GAMLALØÅ, GRØDALAND, HÅ

Eier: Hå kommune.
Ytre mål: 20,5 x 8,8 m inkl. steinvegg i sørenden.
Utvendige mål på grindverket: ca. 16,0 x 5,8 m.
Staver fritt i rommet.
Antall grinder i hovedkonstruksjonen: 5
Takkonstruksjon: sperretak.
Fundamentering: på honnstein.

Godt eksempel på løe med sneibeform, der ytterveggene omgir det indre frittstående grindverket på alle 4 sider.
Byggeår: ca. 1730? Reparert mange ganger, senest etter totalødeleggende storm på 1980 – tallet. Den opprinnelige formen ser ut til å være intakt.

Oppmåling: Asgeir Bell, arkitektstudent, NTH. 1968
Foto: Jærmuseet

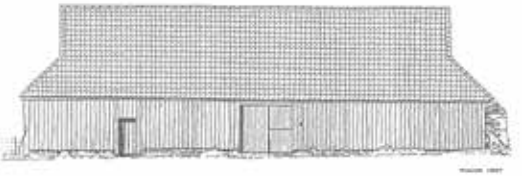

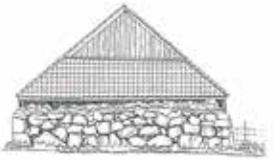

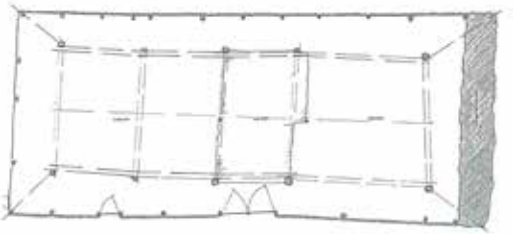

VÅNINGSHUS – GAMLAHUSET, GRØDALAND, HÅ

Eier: Hå kommune.
Ytre mål: 23,8 x 7,0 m inkl. skuter.
Takkonstruksjon: sperretak på sideåser (bjødner).
Byggeår: eldste del 1715, fullført slik det nå står i 1791.

Eksempel på sammenbygd hus, der grindverk forekommer i kombinasjon med laft.

Ei grind er brukt for å lage en rommelig skut i sørenden av huset.
Stavlegjene fortsetter kontinuerlig fra øverste lafteomfar i langveggen på den laftede bua og ut på grinda.
Den søndre skuten har sneibeform som løene.

Oppmåling: Svein Molaug. 1943
Foto: Jærmuseet
Annen dokumentasjon: Marta Hoffmann: Jærhus

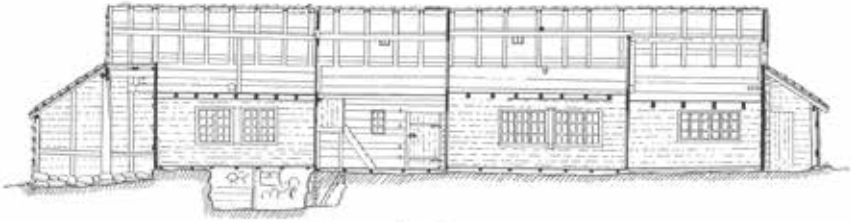

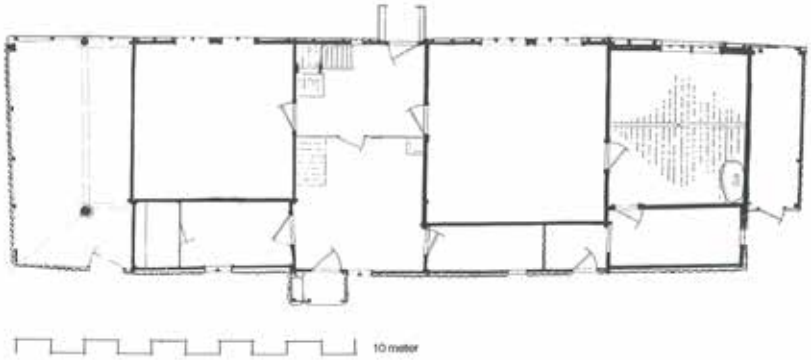
10 meter

NAUST, NORD-VARHAUG, HÅ

Ytre mål: 9,5 x 5.0 m inkl. steinvegger
(8,5 x 3,9 m utvendig på grindverket).
Staver innmurt i steinveggene.
Antall grinder: 3.
Takkonstruksjon: sperretak med 11 sperrepar.
Fundamentering: på honnstein.

Interessant eksempel på kombinasjon av takbærende konstruksjon i tre og omsluttende vernemur i stein. Naustet ligger på en rullesteinstrand, hvor steinene ikke egner seg særlig godt i bærende tørrmur, som ville ha vært alternativ byggemåte i området.

Oppmåling og foto: Helge Schjelderup. 1978 +1986.

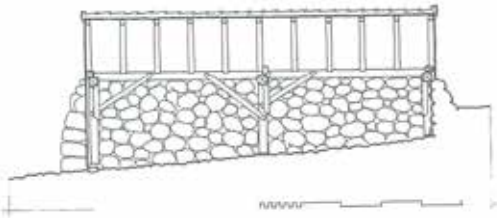

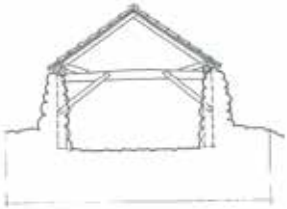

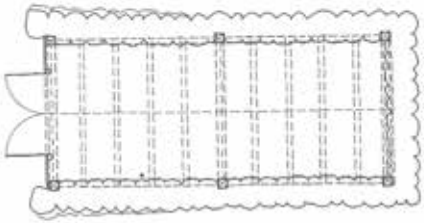

SAMMENBYGD HUS. TRÆE, LINE, TIME

Eier: Time kommune.
Ytre mål: 14,8 x 4,8 / 6,8 m inkl. steinvegger.
Husmannsplass fra 1700-tallet. Tømret stoverom.
Kjøkken/eldhus og løedel i grindverk
Vernemur i stein på tre sider. (Separat fjøs med steinvegger like ved.)
Staver fritt i rommet i grindbygde deler.
Antall grinder: 3 i løa og 1 i kjøkkendelen.
Fundamentering av grindverk: på honnstein.
Gjennomgående takkonstruksjon: sperretak. 17 sperrepar.

Oppmåling: Time kulturkontor. Finn Pedersen. 1991.
Foto: Helge Schjelderup. 1993.

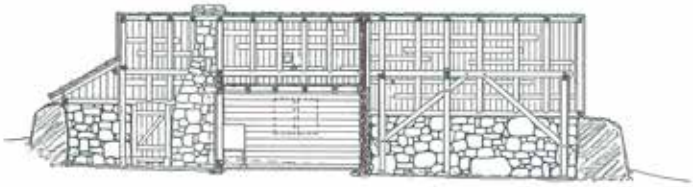

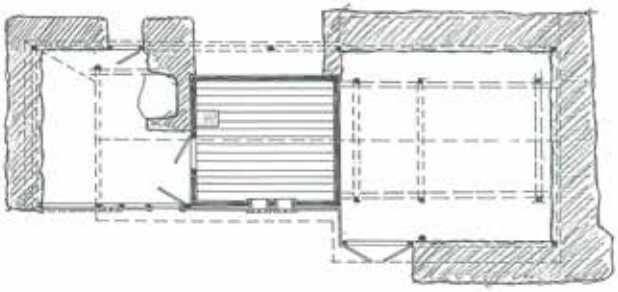

NAUST, MELINGSSIDEN, TANANGER, SOLA

Eier: Inger Marie Meling.
Ytre mål: 12,1 x 5,1 m.
Staver i yttervegg.
Antall grinder: 11 tettstilte grinder.
Takkonstruksjon: sperretak med 13 sperrepar.
Fundamentering: staver på honnstein/ringmur av stein.

Naustet er bygget med grinder stilt så tett at golvbord kan få opplegg direkte på betene, slik at huset får nyttbart loft. Naustet har alderdommelige trekk: kledning er for en stor del festet med trenagler, og vindskier var avsluttet nederst med enkel dekor.

Oppmåling: Fortidsminneforeningen: Anne Lise Berland / Ann Karin Tjørhom. Arkitektstudenter NTH. 1984
Foto: Helge Schjelderup. 2000.

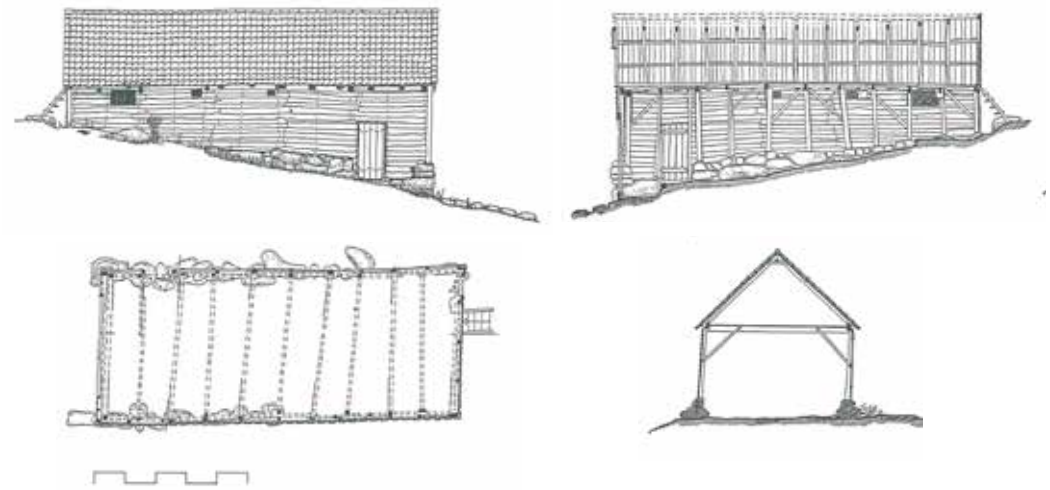

HEIMELØE, VISTNESTUNET, RANDABERG

Eier: Randaberg kommune.
Ytre mål: 21,7 x 7,5 m inkl. endeskuter og steinvegg.
Utvendig breddemål på grindverket: 4,8 m.
Staver fritt i rommet.
Antall grinder: 6 i hovedkonstruksjonen.
Takkonstruksjon: sperretak med 20 sperrepar.
Fundamentering: staver på honnstein.

Denne løa kan ses på som en type «enhetsbygning» for Jæren i en viss periode:
alt på ett plan. Løerommet følges av tømret fjøs og med hevdaskut i andre enden.
Golvnivået i hevdaskuten ligger noe forsenket, og stavene i den grinda som står i dette rommet er ekstremt skråstilte, og støtter seg på yttermuren.

Løa er i tidens løp utvidet med ei grind mot nord.

I bygningen forekommer foruten vanlige innfelte skråband, også «stingeband» satt inn i hakk i stav og stavlegje, slik vi kan se det f.eks. i Sunnfjord-området.
Opprinnelig var bygningene i det nåværende Vistnestunet del av det gamle klyngetunet på Vistnes som lå noen hundre meter lenger mot nord.
Bygningene ble flyttet ved utskifting ca.1870, men løekonstruksjonen kan være 1993.en god del eldre.

Oppmåling: Fortidsminneforeningen / Randaberg kommune: Hilde Schjelderup og Per M. Schjelderup, arkitektstudenter Bergen arkitektskole, 1987
Foto: Helge Schjelderup.

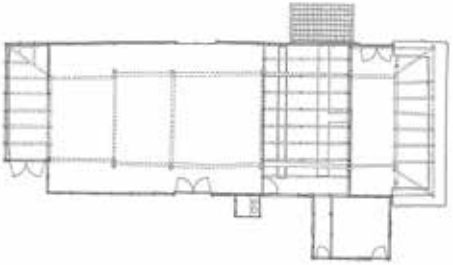

HEIMELØE, YTRE BØ, RANDABERG

Gnr. 56. Bnr. 4 Eier: Knut A. Bø.
Ytre breddemål: 9,1 m.
Utvendig breddemål på grindverket: ca. 6,6 m.
Staver fritt i rommet. Skråstilte staver.
Stavene: spantetømmer fra et skipsforlis.
Takkonstruksjon: sperretak. Rotenden opp på sperr.
Fundamentering: staver på honnstein.

Løa har sneibeform mot nord. Løa er på et tidspunkt utvidet med ei grind mot nord, men med sneibeformen i behold.
Bygningen er ekstremt utsatt for nordavind. Dette er muligens én begrunnelse både for sneibe-form og skråstilte staver.

Byggeår: ca. 1870 ?
Oppmåling og foto: Helge Schjelderup. 1993

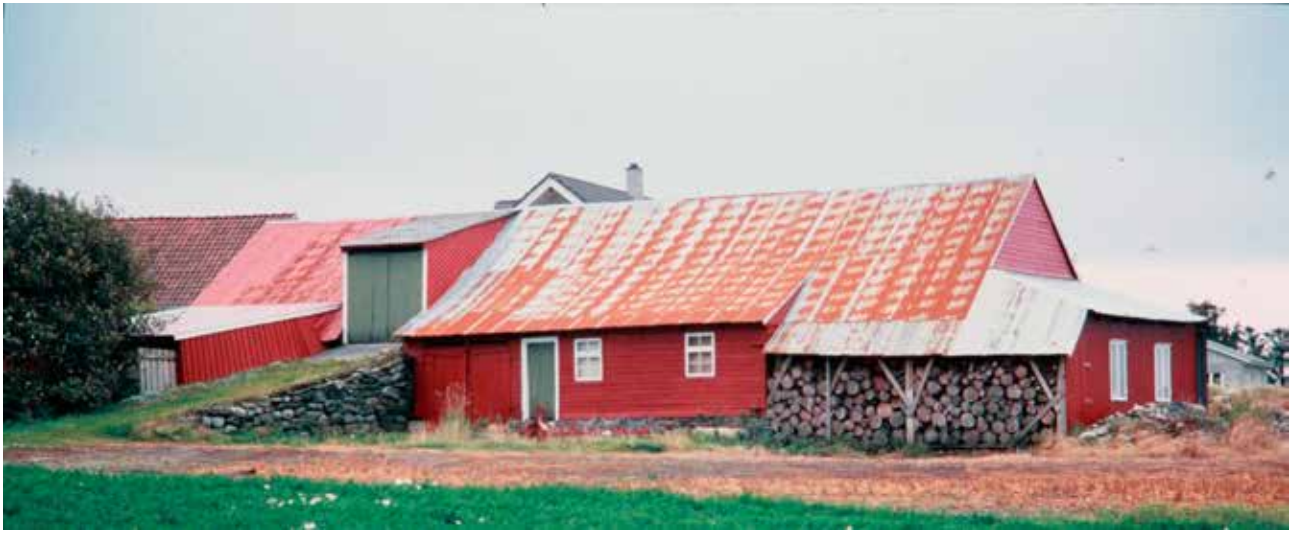

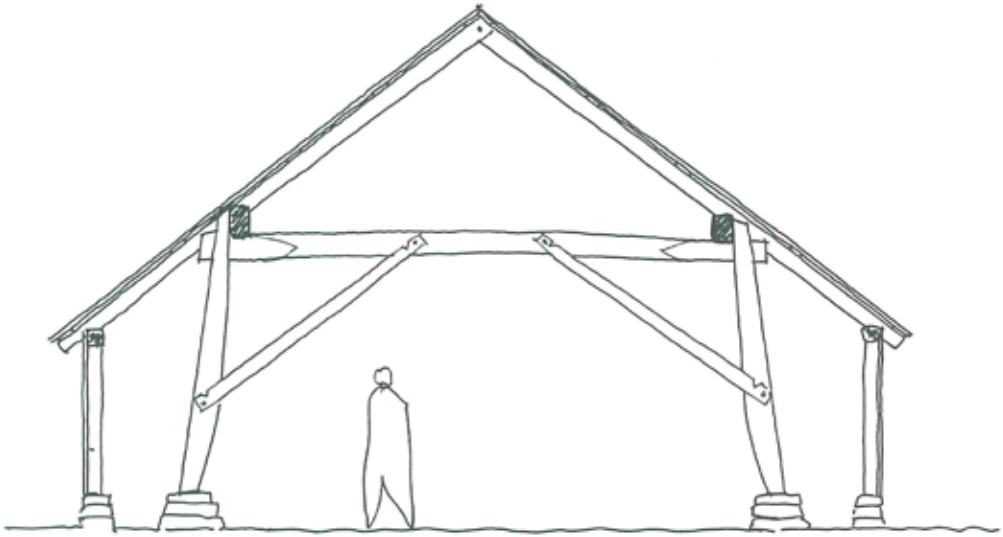

HEIMELØE, KROGEDAL, SANDNES

Gnr. 18 Bnr.4
Ytre mål: 13,2 x 7,0 m + ekstra sidesval som vedhus.
Utvendige mål på grindverket: ca. 10,0 x 4,5 m. (Varierende breddemål)
Staver fritt i rommet.
Antall grinder: 4.
Takkonstruksjon: sperretak med 15 sperrepar.på stavlegjene + 1 ekstra par i hver ende.

Løetaket er tydeligvis ombygd fra sneibeform i begge ender til regulært saltak.

Fundamentering: staver på honnstein. Irregulær form.
Materialer: for en stor del osp og bjørk.
Byggeår: tidlig 1800-tall eller før.

Oppmåling: Fortidsminneforeningen: Åse Kari Kvalvik, Solbjørg Sandve og Hilde Schjelderup, arkitektstudenter Bergen arkitektskole,1990
Foto: Helge Schjelderup. 1990
Annen dokumentasjon: Sandnes kommune: Evaluering av SEFRAK-materialet.
Unni Broe og Solrun Skogstad. 1988.

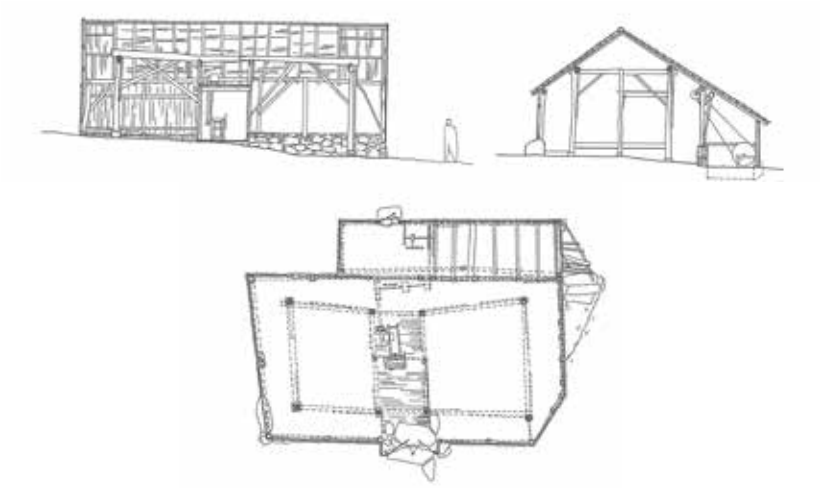

STEINFJØS OG HEVDALØE, KROGEDAL, SANDNES

Gnr. 18 Bnr.4
Bygningen er blitt til gjennom flere stadier. Sjølve fjøset er eldst og skal være svært gammelt.

Hevdaløa er føyd til i 1860-årene og sidefløyen med lannkum like etter 1900.

I denne sammenhengen knytter det seg mest interesse til den eldste delen, og da til takkonstruksjonen og den ene endeveggen. To sideåser eller stavlegjer bærer et sperretak. Stavlegjene har opplegg på veggene i hver sin ende, men midt i rommet understøttes de av ei grind med noe spesiell utforming: i stedet for at beteendene er felt ned mellom to stavøyrer, er stavendene utformet som en stor tapp som går igennom utsparinger i hver sin beteende. Tappene stikker videre opp over beten og danner anlegg for stavlegjene på tilsvarende måte som stavøyrer i en grindkonstruksjon vanligvis gjør. Grinda er ikke avstivet med skråbånd sideveis, sannsynligvis fordi en har regnet det for unødvendig inne i denne bygningen med sine kraftige steinvegger. Stavene står skråstilt og har begge en påfallende bøyd form i øvre enden.

På endeveggen som danner yttervegg mot nordøst har stavlegjene opplegg på korte staver som står på en nedre del av veggen som er bygget i stein. Mellom og på sidene av disse stavene er det fylt ut med **Sleppvegger:** liggende tett treverk som går inn i not på stavene. Dette tilsvarer veggtyper som Svein Molaug har beskrevet i hus i Øvre Espedalen (Forsand kommune), og må være av de ytterst få eksemplene på denne veggtypen som ennå finnes. (Molaug 1944) I 1993 ble bygningen omfattende restaurert i hovedkonstruksjonen, og har dessverre mistet noe av sitt autentiske preg.

Oppmåling: Fortidsminneforeningen: Åse Kari Kvalvik, Solbjørg Sandve og Hilde Schjelderup. arkitektstudenter Bergen arkitektskole, 1990
Foto: Helge Schjelderup. 1990 + 1993
Annen dokumentasjon: Sandnes kommune: Evaluering av SEFRAK-materialet.
Unni Broe og Solrun Skogstad. 1988.

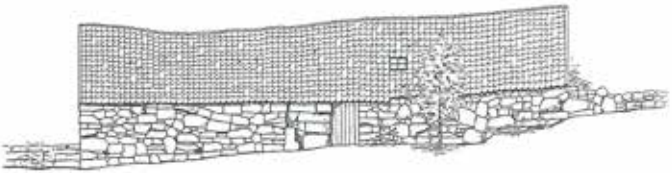

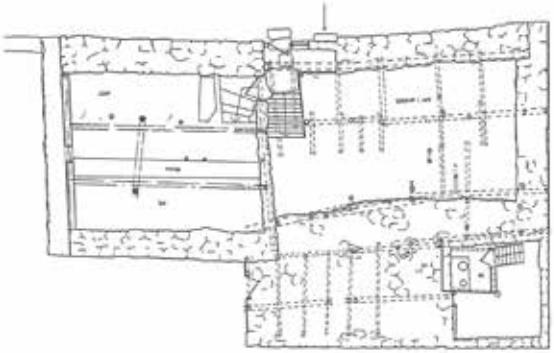

NAUST, SELVIKSVÅG, HØGSFJORDEN, SANDNES

Staver i yttervegg.
Antall grinder: 4.
Takkonstruksjon: sperretak.

Delvis avstivet med rotknær i grindene, i noen grad til erstatning for skråband.

Noen interessante og alderdommelige trekk: En av stavene med rotenden opp, og med del av krumvokst rotgrein som «konsoll» for opplegg av beten.
I gavlveggen mot sørøst er sperreparet forsterket med kryssende parallellsperr som med sine ender er tappet fint inn på undersiden av hovedsperrene.

Foto: Helge Schjelderup. 1993

TO REKONSTRUERTE TUN, VØLSTAD, GNR.18 OG MADLAND, GNR. 19, GJESDAL

Rekonstruksjonene viser blant annet tydelig de grindbygde løene med sneibeform som i tidligere tider var et så karakteristisk trekk i disse bygdene.

Tegninger utført på grunnlag av kart, eldre fotografi, oppmålinger og intervju.
Norsk Folkemuseum. Arne Berg.1956 og 1961.
Litteratur: Arne Berg: Norske Gardstun. 1968.

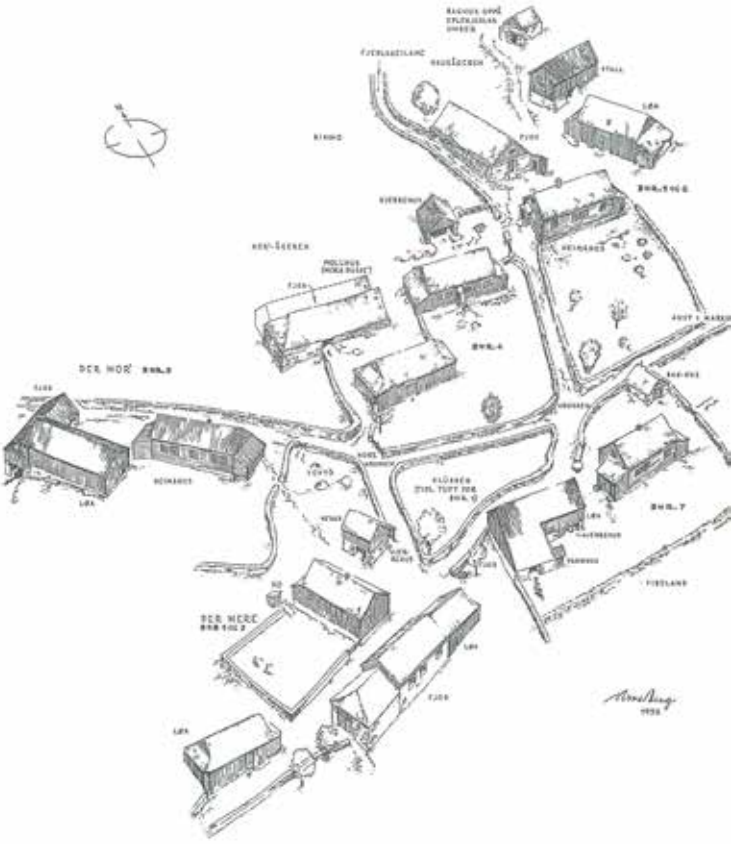

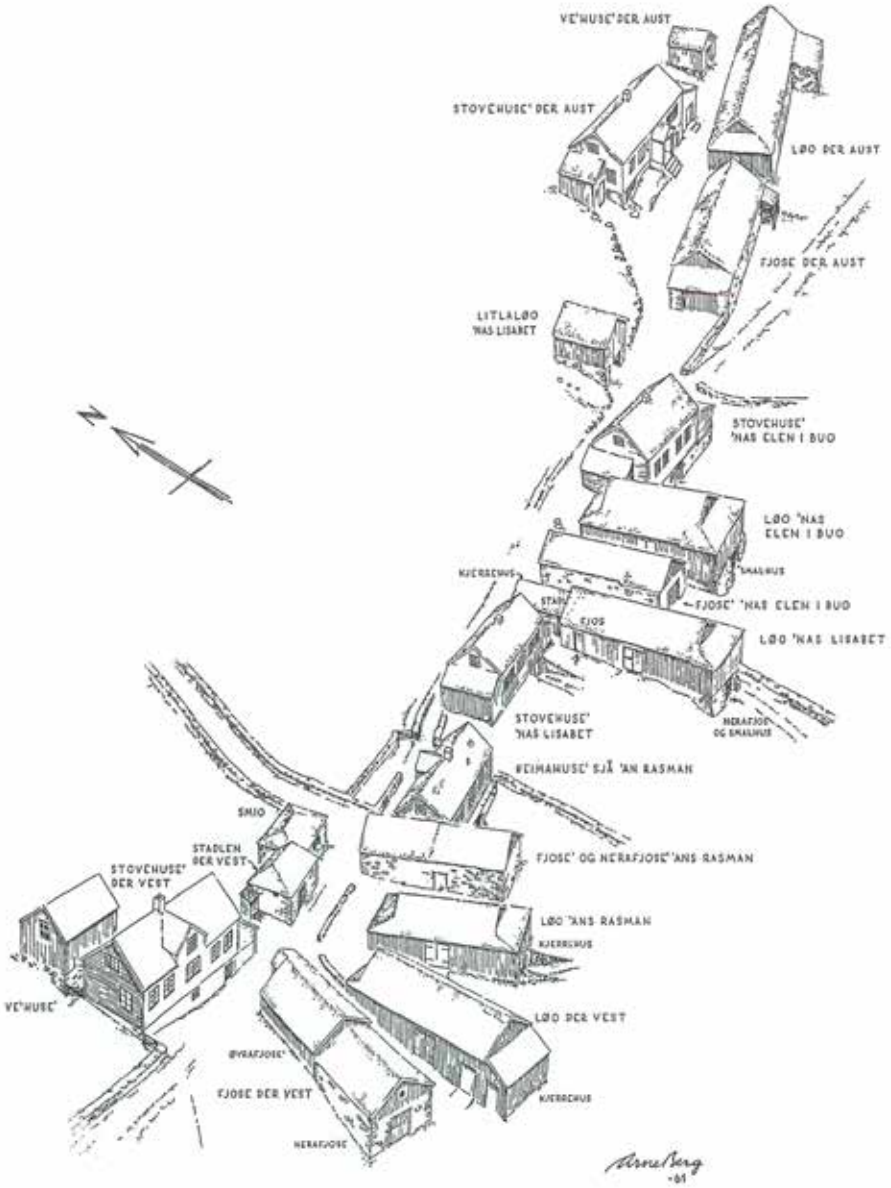
VE'HUSE' DER AUST
STOVEHUSE' DER AUST
LØO DER AUST
FJOSE DER AUST
LITLALØO 'NAS LISABET
STOVEHUSE' 'NAS ELEN I BUO
LØO 'NAS ELEN I BUO
KJERREHUS
SMÅSHUS
FJOSE' 'NAS ELEN I BUO
STAB
FJOS
LØO 'NAS LISABET
STOVEHUSE' 'NAS LISABET
HERAFJOS OG SMÅSHUS
REIMAHUSE' SJÅ 'AN RASMAN
SMIO
STADLEN DER VEST
STOVEHUSE' DER VEST
FJOSE' OG HERAFJOSE' 'ANS RASMAN
LØO 'ANS RASMAN
KJERREHUS
VE'HUSE'
LØO DER VEST
HVRAFJOSE'
FJOSE DER VEST
KJERREHUS
HERAFJOSE

HEIMELØE.,VØLSTAD, GJESDAL

Gnr. 18 Bnr. 1+2
Løe med karakteristisk sneibeform. Påfallende irregulært ytre veggforløp.
Ytre mål: 14,0 x 7,0 m.
Utvendige mål på grindverket: 10,8 x 4,7 m.
Staver fritt i rommet
Antall grinder: 4.
Takkonstruksjon: sperretak med 17 sperrepar på stavlegjene + takkonstruksjon i sneibene.

Fundamentering: staver på honnstein.
Materialer: for en stor del osp og bjørk.

Oppmåling: Fortidsminneforeningen. Valdemar Hansteen 1933.
Disse tegningene er interessante og viktige fordi de representerer er en av de tidlige oppmålingene av grindbygde hus i Norge.

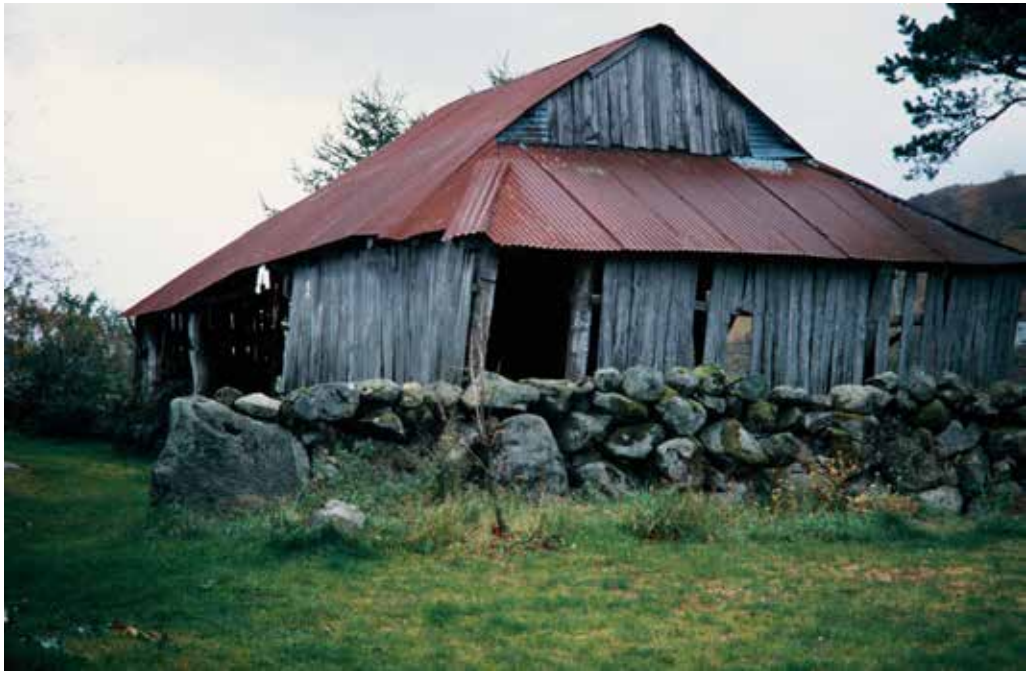

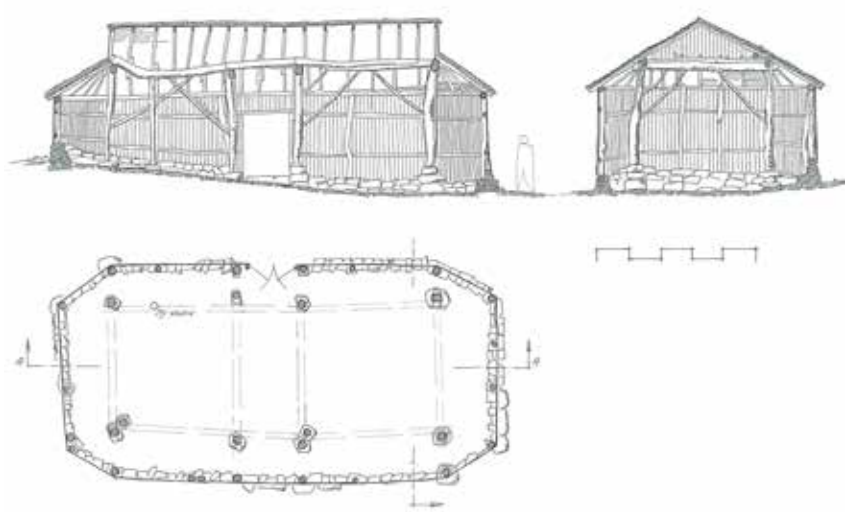

OVERSYN LITTERATUR OG DOKUMENTASJON – ET UTVALG

Markus Fredrik Irgens: Jæderen.Forsøg på en landbrugsbeskrivelse. 1872. Med tegninger av Joakim Grude.

N. Nicolaysen: Kunst og Haandverk fra Norges Fortid. 2. række. pl. X. 1894.

Johan Meyer: Løa på Lysekloster. Oppmålingstegning. 1889.

Joakim Grude: Jæderen. 1908.

Halvor Vreim: Oppmålingstegninger 1920- og 1930-årene.

Halvor Vreim: En stavløe. Norsk Folkekultur. 1934. Oppmålingstegning. 1924

Halvor Vreim: Fasgardløer og brakekledning.

Valdemar Hansteen: Oppmålingstegninger. 1933.

Robert Kloster / Borghild A. Frimannslund: Kulturgeografisk Registrering på Vestlandet. 1936-43

Svein Molaug: Tidt eg minnes ein gamal gard. Stavanger Museum. 1940-41.

Ola Tveiten: Bygningsskikker i Hosanger. Norveg III. 1953.

Rigmor Frimannslund: Grindabygde uthus omkring Mundheim. 1954.

Arne Berg: Oppmålingstegninger. 1950-1970-årene.

Arne Berg: Stavbygging og brakakledning. film. 1972. Statens Filmsentral. kat nr. 907.2-Sb.

Arne Berg: Reising av stavkonstruksjonar. Sjur Hartveit in memoriam. 1978.

Marta Hoffmann: Gamle fjøstyper belyst ved et materiale fra Sørvest- Norge. 1964.

Bjarne Tron Egeland: Uthus på Låg- Jæren 1800-1960. NLH-Ås.1964.

Historisk Museum i Bergen: Oppmålingsarbeider gjennom flere årtier.

Per Gjærder: Vestnorske utløer i stavverk. 1977.

Per Gjærder m.fl: Vestnordisk byggeskikk gjennom 2000 år. Om stavverk og lafteverk. 1982.

Håkon Christie: Middelalderen bygger i tre. 1974. + Norges kunsthistorie. Bind 1. 1981. Om grindverkets forhold til de norske stavkirkene.

Egill Reimers: Norges kunsthistorie. Bind 1. 1981. Vestnordisk byggeskikk gjennom 2000 år. 1982. Om grindverkets forhold til utgravningsmaterialet fra Bryggen i Bergen.

Ragnar Standal: Hus på Brudavollen. Brudavollsløda. Årbok for Ørsta Bygdemuseum. 1983.

Fylkeskonservatoren i Hordaland: Troskykkjer og skogaløer i Kvam. Utkast til verneplan. 1986.

FOK-prosjekt/Prosjekt Vestkyst: Grindbygde hus. Prøveprosjekt. 1990.

Jon Godal/ Steinar Moldal: Beresystem i eldre norske trehus. 1994.

Nils Georg Brekke/ Helge Schjelderup. red: Hus på vestkysten gjennom 4000 år. Utstilling/ bokhefte. 1997/2004. Fortidsminneforeningen. Norsk Kulturråd m.fl.

Helge Schjelderup: Brukshusene ved sjøen. Byggemåter for sjøhus og naust i Rogaland. Stavanger Museums årbok 1991.

Helge Schjelderup/ Ola Storsletten. red: GRINDBYGDE HUS I VEST-NORGE. Seminarraport. NIKU - Norsk Institutt for Kulturminneforskning. NIKU temahefte nr. 30. Oslo 1999

Helge Schjelderup/ Ola Storsletten. red: GRINDBYGDE HUS I VEST-NORGE. Eksempelsamling. NIKU - Norsk Institutt for Kulturminneforskning. NIKU temahefte nr. 34. Oslo 2000

Materialet til denne artikkelen bygger i all hovedsak på materiale fra bokheftet HUS PÅ VESTKYSTEN GJENNOM 4000 ÅR (1997/2004), samt NIKU´s forskningsprosjekt omkring GRINDBYGDE HUS I VEST-NORGE, publisert i NIKU-temahefter nr. 30 og 34 (1999/2000).

Materialet er velvillig stilt til disposisjon av Helge Schjelderup og NIKU (Norsk institutt for kulturminneforskning).

Illustrasjoner: Der intet annet er angitt er Helge Schjelderup opphavsmann til fotografier, tegninger og skisser.